

Chalumeau:

vrijwel vergeten instrument met interessante, eigen klank
In gesprek met Giulia Zannin: een zeldzame instrumentalist

door Marilou den Outer

Het is een ‘meedogenloos blaasinstrument’ dat nog maar heel weinig wordt bespeeld. Maar aan de andere kant ook een ‘heel menselijk instrument’, dat klinkt als een stem. In Nederland is Giulia Zannin een van de weinige bespelers van de chalumeau. Ze maakt er ook uitgebreid studie van en speurt in bibliotheken naar muziek die voor de chalumeau is geschreven. “De chalumeau is voor klarinetspelers de enige poort naar de stijl en de taal van de barok.” Die verbinding met de geschiedenis begrijpen en ervaren is voor Giulia een belangrijk doel. Een gesprek over dit vrijwel vergeten enkelrietinstrument met die verrassend warme klank.

Giulia (31) kreeg tijdens haar klarinetstudie aan de Staatliche Hochschule für Musik in het Duitse Trossingen voor het eerst een chalumeau in haar handen, in de lessen van Ernst Schlader. Ervaring opdoen met het spelen van historische klarinetten is daar onderdeel van het curriculum. Giulia speelde er op een baschalumeau. Later maakte ze haar studie af aan het Koninklijk Conservatorium Den Haag bij Eric Hoepfich, pionier en specialist bij uitstek op het gebied van historische klarinetten. Overigens rondde ze ook een master af in moderne klarinet. Twintig procent van haar tijd besteedt ze nog altijd aan de ‘gewone’ klarinet en ze geeft er ook les in. Omdat ze, zoals zoveel jonge afgestudeerde professionele musici, veel deuren moet openhouden.

Instrument voor korte periode

Maar met extra passie spreekt ze toch vooral over de chalumeau. Een instrument met een eigen, klein vakgebied van specialisten. Er is maar een heel korte periode muziek geschreven voor dit barokinstrument. Grofweg alleen gedurende een jaar of zeventig in de achttiende eeuw. Door de opkomst van het klassieke orkest met nieuw instrumentarium ontstond ook de klarinet. Dit was het werk van instrumentbouwer Johann Christoph Denner en zijn navolgers. Denner sleutelde aan de tenorchalumeau in F, met onder meer andere boringen en maakte het overblazen mogelijk. Zo ontstond de eerste barokklarinet in C.

In zijn relatief korte bestaan was de chalumeau volop aanwezig in het repertoire aan het keizerlijk hof in Wenen en ook aan Duitse vorstenhoven. Wel met een groot verschil: in Wenen werd alleen

geschreven voor de sopraanchalumeau en vaak ook als solo-instrument. Dit had een simpele reden: de muziek daar was vocaal en de sopraanchalumeau mengt daar uitstekend mee.

In het Duitse Dresden, Hamburg en Darmstadt was het repertoire vooral instrumentaal. Voor dat doel werd dan ook vooral repertoire geschreven voor ensembles met twee of drie chalumeaus, meestal de bas (in C), tenor (in F) en alt (in C). De baschalumeau werd ingezet als basso-continuo-instrument. Componisten die voor Duitse hoven schreven waren bijvoorbeeld Georg Philipp Telemann en vooral Christoph Graupner, die meer dan tachtig stukken schreef met obligaat chalumeau, waarin de chalumeau dus verplicht werd voorgeschreven. Ook zijn leerling Johann Friedrich Fasch schreef chalumeaurepertoire: voor sopraanchalumeau en orkest.

Bach en de chalumeau?

Opvallend noemt Giulia het, dat van Johann Sebastian Bach geen enkel werk voor chalumeau bekend is: “Deze tijdgenoot van Graupner werkte weliswaar niet in dezelfde stad, maar moet er toch zeker van gehoord hebben. Ook is bekend dat Bach dol was op muziek uit Wenen en speciaal die van Bartolomeo Conti. Bovendien speelde Georg Philipp Telemann zelf ook chalumeau. Ik hoop nog steeds dat een onderzoeker ooit een connectie tussen Bach en de chalumeau zal ontdekken.”

Giulia zelf zal dat waarschijnlijk niet zijn. Zij concentreert zich in haar onderzoek momenteel met name op de hofmuziek uit Wenen. Die keuze is misschien niet zo verwonderlijk. Zijzelf is afkomstig uit de regio Venetië. In die stad werkte ook de oudst

Ensemble La Favorita

bekende chalumeaudocent (Lodovico Erdtman), aangesteld in 1706. Componisten en musici uit die omstreken waren in de achttiende eeuw prominent aanwezig in Wenen. De meerderheid van de musici, kunstenaars en theatermakers daar waren Italiaans. De Italiaanse opera bijvoorbeeld heeft de barok in Oostenrijk sterk beïnvloed. Keizer Karel VI was dol op muziek van componisten als Antonio Caldara, de Florentijn Francesco Bartolomeo Conti, Giovanni Bononcini en Marc' Antonio Ziani.

Al twee jaar doet Giulia onderzoek in met name de nationale bibliotheek van Wenen om composities uit die tijd boven water te halen en manuscripten te kopiëren. Ze werkt in die zin mee aan de verdieping van het onderzoek dat al jaren gaande is. Er is al het nodige werk gevonden en bewerkt in een moderne muziek-editie. Maar zeker twaalf cantates en veertig andere composities (kerkelijk en wereldlijk) waarin de chalumeau een rol speelt, zijn nog niet bewerkt en dus onbekend. De werken zijn meestal geschreven voor sopraanchalumeau als obligato-instrument.

Daarnaast zoekt Giulia werk waarin chalumeau wordt gecombineerd met traverso, de voorloper van de dwarsfluit. Als je alles uit Duitsland en Wenen bij elkaar optelt, kom je op zo'n 300 werken waarin chalumeau een rol speelt, al is het soms een heel kleine. Nog steeds duiken er nieuwe stukken op.

Ensemble La Favorita

Het doel van Giulia is (natuurlijk!) uiteindelijk ook om de stukken uit te voeren en er professionele opnames van te maken. Ze is initiatiefnemer en mede-oprichter van een ensemble, Ensemble

La Favorita, met Den Haag als basis. Het bestaat uit acht jonge professionele musici uit diverse landen. In augustus traden zij voor de tweede keer op, in het zogenaamde fringeprogramma van het Festival Oude Muziek in Utrecht. Daar was goed te horen hoe de chalumeau een prachtig duo vormt met de traverso en niet te vergeten de sopraan(stem).

De naam La Favorita is nauw verbonden met het onderzoek dat Giulia doet. Veel Italiaanse opera's van destijds werden geschreven om de koninklijke families te eren, bijvoorbeeld bij verjaardagen of bruiloften. Maar ook vrouwen werden soms onderwerp van een muziekstuk en in dat geval stond er voorin het manuscript 'opgedragen aan La Favorita'. Giulia: "De stukken gaan vaak over liefde of verlangen naar een (verre) geliefde. Op het meest intieme moment van wanhoop of verdriet klinkt de aria voor sopraanchalumeau. Die vrouwelijke link wilde ik in ons ensemble graag benadrukken via die naam."

Dat Giulia uiteindelijk voor de sopraan koos, is omdat haar de combinatie van menselijke stem en het instrument zo aansprak. En praktisch is het ook: je kunt het vaak alleen af. "Als je tenor of bas speelt, heb je altijd een partner nodig die een andere chalumeau bespeelt. Bij Telemann is bijvoorbeeld vooral een alt en een tenor te horen." De groep actieve chalumeauspelers is erg klein. In Nederland kent Giulia slechts een handjevol professionals en maar één amateurspeler.

De Chalumeaufamilie (instrumenten zijn eigendom van de Staatliche Hochschule für Musik in Trossingen)

Giulia Zannin

foto: Hannah Elizabeth Tilt

Verschil met de blokfluit

Wie de sopraanchalumeau van een afstandje bekijkt, kan zich niet voorstellen dat die anders klinkt dan een blokfluit, die er immers erg op lijkt. Maar onder meer door het mondstuk en het riet is de chalumeau flexibeler in klank en is er meer dynamiek op mogelijk dan op een blokfluit, je kunt er meer nuance in aanbrengen en hij heeft een rijkere klank. Qua bereik is een sopraanchalumeau gelijk aan een altblokfluit, die een veel grotere lengte heeft.

Giulia: “De chalumeau heeft een absoluut nieuwe kleur in de muzikale bezetting gebracht. In Wenen gebeurde het voor het eerst dat een sopraanchalumeau naast een traverso werd gezet, of naast een blokfluit.”

Virus verspreiden

Het bestuderen van die vroege periode fascineert Giulia zeer. “Tijdens mijn opleiding moderne klarinet voelde ik dat ik kennis van de retoriek van de barokstijl miste. Dus was ik heel blij met de ontdekking van de chalumeau en dat ik daardoor stukken uit de vroege achttiende eeuw kon spelen. Uit 1704 en 1705: dat is toch verbazingwekkend voor een klarinetspeler! Bovendien was het ook een prachtige leerervaring om mee te kunnen spelen met een continuosectie, met de luit en viola da gamba, op de chalumeau van de barok in een heel lage stemming: 415 Hz. Dat was een totaal nieuwe uitdaging.”

Ze wil niets liever dan het chalumeauvirus verder verspreiden, zegt Giulia. Ze doet dat door het optreden met haar Ensemble La Favorita en zoekt samenwerking met anderen. Een buitenkansje was het toen de Nederlandse Bachvereniging haar vroeg in oktober 2018 de chalumeaupartij te spelen in *Il Sacrificio di Abramo* van componiste Camilla de Rossi, in de grote zaal van

het Concertgebouw. “Met daarin ‘4 minutes of fame’ voor de sopraanchalumeau”, lacht Giulia.

Verder doet ze dus onderzoek in bibliotheken en is ze beschikbaar als docent in Den Haag. Ook geeft ze ’s zomers les op de Academy of Early Music in het Italiaanse Feltre.

Voor een professioneel chalumeauspeler is het niet gemakkelijk in de praktijk. “Je moet vooral je eigen mogelijkheden creëren. En het gebeurt geregeld dat ik zelfs in de kringen van de oude muziek moet uitleggen wat een chalumeau eigenlijk is. Lang niet iedereen heeft ervan gehoord.”

Er is wel een ‘maar’ aan de chalumeau: het instrument is niet gemakkelijk te bespelen. Het is een flinke uitdaging om erop te spelen en hij brengt slechts twaalf tonen voort. Het gaat op de chalumeau niet zo zeer om virtuositeit, maar meer om het vinden van de juiste intonatie en klankkleur. Voor Giulia zelf telt vooral dat ze valt voor het “fluwelen, warme, charmante” geluid. Ze demonstreert kort alle instrumenten die ze heeft meegenomen, van bas- tot sopraanchalumeau. Stuk voor stuk heel fraai en bijzonder.

De chalumeau is in de vergetelheid geraakt, maar eigenlijk zonder goede reden, vindt Giulia en ze vraagt of het artikel kan worden besloten met haar favoriete citaat van C.F.D. Schubart over de chalumeau (1806). Bij deze: “Zo’n interessante, eigen klank. Voor de muziekwereld zou het een betreurenswaardig verlies zijn als dit instrument ooit zou verdwijnen.”

Opmerkelijke feitjes

- De eerste schriftelijke vermelding van een chalumeau dateert uit 1687, wanneer de hertog van Neurenberg vier verschillende chalumeaus bestelt. Ook vanuit Holland zijn kwitanties van bestellingen bekend.
- De naam chalumeau is Frans, maar geen enkele Franse componist heeft, voor zover bekend, werk voor dit instrument geschreven.
- De schalmei is niet het zelfde als de chalumeau. De eerste is een dubbelrietinstrument.
- Er zijn maar weinig originele chalumeaus bewaard gebleven. Een tenor, van Denner, ligt in het Beiers Nationaal Museum. Ook een sopraan is overgebleven. Instrumentmakers van nu gebruiken deze als voorbeeld. Van een baschalumeau is geen enkele afbeelding bekend. Hij is uiteindelijk nagemaakt op basis van de tenor, met de nodige aanpassingen.
- De meeste stukken voor chalumeau zijn geschreven door Christoph Graupner. Het bij ons meest bekende werk met chalumeau is waarschijnlijk de aria Veni, me sequere vida (RV 644), van Antonio Vivaldi.

Sopraanchalumeau van Giulia Zannin (lengte: ca. 26cm)

foto: Marilou den Outer

Ensemble La Favorita tijdens het Festival Oude Muziek (augustus 2018)
foto: Marilou den Outer

Makers

Giulia speelt op kopieën van chalumeaus die gemaakt zijn door Agnes Guérault in Parijs. In Oostenrijk maakte tot voor kort Rudolf Tutz chalumeaus, volgens Giulia een 'instituut', hij overleed vorig jaar, maar zijn zoon zet de zaak voort: Musikhaus Rudolf Tutz (site: tutz.at). Bekende maker in Nederland is Peter van der Poel uit Bunnik (Petervanderpoel.nl) en in Rotterdam maakt Soren Green ze (sorengreen.com). De prijzen zijn vanaf zo'n duizend euro. Er zijn ook moderne chalumeaus in de handel. Giulia wijst erop dat die vaak gestemd zijn in 440/442 Hz en dus geschikt voor bijvoorbeeld samenspel met piano. Ze zijn ook leerinstrument voor kleine kinderen. Maar voor spelen met bijvoorbeeld klavecimbel is 415 Hz vereist.

Links en audio

- de website van Giulia: Giuliazannin.com.
- de website van Ensemble La Favorita: ensemblelafavorita.com (kies: listen, onder andere: werk van Antonio Caldara (1670-1736)).
- website jpc.de (zoek: Graupner Passionskantaten 1, uitvoering door Barockorchester Mannheimer Hofkappelle) – ook te horen via Spotify.
- YouTube: werken van Telemann, geef als zoekwoorden: Telemann chalumeau.